

УДК 343.8 (477)

Романов Михайло Васильович –

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Mykhailo V. Romanov –

candidate of juridical sciences, associate professor of criminology and penal law department,

Yaroslav Mudryi National Law University

(77, Pushkinskaya str., Kharkiv, Ukraine)

Правовий аналіз обсягу і меж застосування умовно-дострокового звільнення або заміни покарання більш м'яким

Стаття присвячена розгляду окремих норм Кримінального і Кримінально-виконавчого кодексу України, які регулюють порядок застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення. Автор дає власне бачення і висновок про правову природу, сутність, логіку побудови і правові ситуації, на які розраховані ч. 5 ст. 82 КК України і ч. 8 ст. 154 КВК України, з'ясовує чи мають ці норми колізійну природу або ж йдеться про різні правовідносини.

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким, застосування умовно-дострокового звільнення до засуджених, яким покарання замінено на більш м'яке.

Статья посвящена рассмотрению отдельных норм Уголовного и Уголовно-исполнительного кодексов Украины, которые регулируют порядок применения к осужденным условно-досрочного освобождения. Автор дает собственное видение и формулирует вывод о правовой природе, сущности, логике построения и правовых ситуациях, на которые рассчитаны ч. 5 ст. 82 УК Украины и ч. 8 ст. 154 УИК Украины, выясняет имеют ли эти нормы коллизионную природу или же речь идет о разных правоотношениях.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, замена наказания более мягким, применение условно-досрочного освобождения к осужденным, которым наказание заменено на более мягкое.

M. V. Romanov Legal Analysis of Length and Limits of Implementation of Release on Parole or Replacement of Punishment with More Lenient One

The article deals with issues regarding different implementation of p. 8 of Art. 154 of the Correctional Code of Ukraine and p. 4 of Art. 82 of the Criminal Code of Ukraine. These articles refer to the conditions of implementation of release on parole for those convicts against who replacement of punishment (or its part) with more lenient one was applied. Part 5 of Art. 82 of the Criminal Code defines that parole on release can be applied to those persons against who the punishment was replaced with more lenient one in accordance with the rules provided for by Art. 81 of the Criminal Code of Ukraine. Part 8 of Art. 154 of the Correctional Code states that persons who have been released on parole or released in accordance with the procedure of replacing unserved part of punishment with more lenient one if they were sent to prison or deprived of liberty in cases provided for by law can be presented again for release on parole or replacement of unserved part of punishment with more lenient one not earlier than one year following the decision on sending to prison.

At the first glance these provisions are similar and specify each other. In this regard, there are numerous cases at the correctional bodies and institutions when the convict is refused to be presented to release on parole because from the day of imprisonment (after replacing the punishment with more lenient one) one year has not passed.

Thus the purpose of this article is to analyze legal acts, scientific literature and legal practice which provide an opportunity to form an own opinion, interpretation and conclusion on legal nature, essence, logic of construction and legal situations which refer to p. 5 of Art. 82 of the Criminal Code of Ukraine and p. 8 of Art.

154 of the Correctional Code of Ukraine as well as to find out whether there is a collision, conflict of laws or various legal relations.

Keywords: *release on parole, replacement of unserved part of punishment with more lenient one, application of release on parole to those convicts against who punishment has been replaced with more lenient one.*

Постановка проблеми. Вітчизняне законодавство містить багато інститутів, які передбачають можливість дострокового звільнення від відбування покарання. Два з них, а саме – заміна покарання більш м'яким та умовно-дострокове звільнення, зазвичай сприймаються як такі, що знаходяться у певному системному зв'язку. Це пов'язано з наявністю в цих інститутах схожих критеріїв та схожого порядку їх застосування. Але зрозуміло, що заміна покарання більш м'яким та умовно-дострокове звільнення не є тотожними. Системність зв'язку, між іншим, полягає в тому, що названі підстави звільнення за своїми характеристиками передбачають певну поступовість. Так, заміна покарання більш м'яким можлива, якщо засуджений відбув частину строку і став на шлях виправлення. Що стосується умовно-дострокового звільнення, то воно можливе після відбуття частини строку (більш тривалої порівняно з заміною покарання більш м'яким) та доведенням засудженим свого виправлення. Тобто спостерігається логічна послідовність: спочатку менш тривалий строк і статус такого, що став на шлях виправлення, а потім більш тривалий строк і доведення виправлення. Але саме в цьому «місці» і виникають певні проблеми практичного характеру. Справа в тому, що законодавець, з першого погляду, не визначає ніякого жорстокого зв'язку між цими інститутами і не ставить їх в залежність один від іншого. Хоча зі іншого боку, зв'язок між ними безумовно є, оскільки застосування однієї підстави (заміни покарання більш м'яким) не виключає подальшого застосування іншої підстави (умовно-дострокового звільнення).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням вивчення заміни покарання більш м'яким та умовно-дострокового звільнення в науках кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального права займалися часто і дослідили цей інститут достатньо ретельно. Серед апологетів кримінально-

виконавчого аспекту цієї теми можна вказати таких дослідників як В.А. Бадира, О.Г. Колб, І.С. Яковець.

В цій статті ми будемо використовувати праці деяких з вказаних науковців.

Основну увагу хотілося б зосередити на одному практичному питанні, яке викликає труднощі, вимагає тлумачення і визначення одноманітності у правозастосовчій діяльності.

Невирішені раніше проблеми. Зокрема, йдеться про з'ясування питання неоднакового застосування ч. 8 ст. 154 КВК України і ч. 5 ст. 82 КК України. Вказані статті стосуються умов застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання тих засуджених, до яких застосовано заміни покарання (або його частини) більш м'яким. Частина 5 ст. 82 КК визначає, що до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 81 КК України. Частина 8 ст. 154 КВК України встановлює, що особи, звільнені від відбування покарання з випробуванням або в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, якщо вони були направлені у місця обмеження волі або позбавлення волі у випадках, передбачених законом, можуть бути знову представлені до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким не раніше як через один рік з дня винесення ухвали про направлення у місця обмеження волі або позбавлення волі.

На перший погляд схожі положення, одне з яких уточнює інше. У зв'язку з цим на практиці непоодинокі випадки, коли в органах та установах виконання покарань засудженому відмовляють в представленні до умовно-дострокового звільнення, у зв'язку з тим, що з моменту, коли він потрапив до місця обмеження або позбавлення волі (після заміни покарання більш м'яким) ще не минув рік.

В цій статті ми спробуємо розглянути питання про наявність послідовного

співвідношення між ч. 5 ст. 82 КК України та ч. 8 ст. 154 КВК України.

Постановка мети та завдань статті.

Формулюючи мету та завдання статті, ми звернемося до таких понять як колізій норм права та конкуренція норм. Відомо, що під колізією розуміють розбіжності (зокрема, суперечності) між нормами права, які закріплені в законодавстві та регулюють одні фактичні відносини [3, с. 328]. Законодавство передбачає існування спеціальних колізійних норм, які допомагають подолати випадки протиріч в законодавстві. Крім цього, держава намагається регулювати і тлумачити колізійні питання [4]. Стосовно поняття конкуренції норм, то воно є менш розробленим в теорії держави і права, і нерідко конкуренцію норм розглядають як одну з форм існування колізії [3, с. 330; 5, с. 85].

Отже, метою цієї статті є аналіз нормативних актів, наукової літератури і правозастосовної практики, які дозволять надати власне бачення, тлумачення і висновок про правову природу, сутність, логіку побудови і правові ситуації, на які розраховані ч. 5 ст. 82 КК України і ч. 8 ст. 154 КВК України, з'ясувати чи має місце колізія, конкуренція норм або ж йдеться про різні правовідносини. Це, в свою чергу, дасть можливість сформулювати рекомендації правозастосовним органам.

Виклад основного матеріалу. Статті 81 та 82 КК України встановлюють можливість умовно-дострокового звільнення засудженого або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Це є, так званими, заохочувальними нормами, які покликані стимулювати правослужняну поведінку засуджених та їх прагнення до дострокового звільнення від відбування покарання. На таку їх властивість вказує багато вчених [1]. Деякі вчені роблять припущення, що умовно-дострокове звільнення і заміна покарання більш м'яким є елементом прогресивної системи відбування покарання [2, с. 29-51]. Не вдаючись в дискусію з приводу правової природи вказаних інститутів, відзначимо, що заміну невідбутої частини покарання більш м'яким можна розглядати як заохочення, оскільки цей інститут зберігає кримінально-виконавчі правовідносини, ознаки, властивості і якості кримінального покарання, передбачаючи лише полегшення інтенсивності

карального та примусового впливу на засудженого. Що стосується умовно-дострокового звільнення, то воно змінює кримінально-виконавчі правовідносини, перетворюючи їх в наглядові і контрольні. При цьому втрачаються основні риси і характеристики кримінального покарання, оскільки його відбування фактично припиняється. В такому випадку важко вести мову про «заохочення». Точніше буде казати про підставу звільнення від відбування покарання, як це й визначає ст. 152 КВК України.

Повернемося до безпосереднього предмету дослідження.

Досліджуючи зміст ст. 82 КК України та ст. 154 КВК України, можна відстежити певну логіку законодавця в побудові підстав звільнення засудженого.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 82 КК України для заміни покарання більш м'яким встановлені коротші терміни покарання, які засуджений повинен відбутися, ніж при умовно-достроковому звільненні. Крім того, якщо під час заміни покарання більш м'яким достатньо встановити, що засуджений став на шлях виправлення, то у разі умовно-дострокового звільнення повинно бути встановлено те, що засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким не передбачає встановлення будь-яких додаткових вимог до поведінки засудженого під час відбування більш м'якого покарання. Це означає, що заміна, за загальним правилом, є остаточною та безумовною.

Стосовно умовно-дострокового звільнення законодавець в частині 4 ст. 81 визначає, що у разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу. Тобто ця підстава звільнення має, так би мовити, випробувальний характер. Але, з іншого боку, у разі, якщо звільнена особа належним чином витримала строк, на який вона достроково звільнена, цим майже вичерпуються негативні наслідки кримінального правопорушення.

Виходячи саме з цієї різниці між вказаними підставами дострокового звільнення, законодавець в ч. 5 ст. 82 КК України встановлює, що до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими статтею 81 цього Кодексу.

Отже, якщо особі покарання у виді позбавлення волі замінено більш м'яким строковим покаранням, то засуджений, який довів своє виправлення після відбуття встановленої ч. 3 ст. 81 КК України частини строку покарання може бути умовно-достроково звільнений від подальшого відбування покарання. Причому відбута частина строку буде рахуватися з моменту виникнення відповідного юридичного факту, а саме – факту заміни покарання більш м'яким. Аналогічної правової позиції дотримується й Верховний суд України, який в п. 11 Постанови Пленуму № 2 від 26.04.2002 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» відзначає, що при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким щодо засудженого, покарання якому було пом'якшено згідно з актом амністії, помилування або за рішенням суду, фактично відбута частина покарання повинна обчислюватися виходячи з покарання, встановленого актом амністії, помилування або рішенням суду.

Такий підхід слід визнати послідовним та таким, що відповідає вітчизняній доктрині права, щодо юридичних фактів та їх значенні для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Відомим є визначення, згідно з яким юридичний факт – це конкретні життєві обставини (дії та події), з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідків – виникнення, зміну або припинення правових відносин [3, с. 346]. Для цілей нашого дослідження це означає, що факт заміни покарання більш м'яким є визначальним для обчислення строків, вплив яких є необхідним для вирішення питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Що стосується положень ч. 8 ст. 154 КВК України, то під її дію теоретично можуть підпасти дві правові ситуації.

Перша, це ситуації, які пов'язані з можливістю для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням або в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким у разі **якщо вони були направлені у місця обмеження волі або позбавлення волі у випадках, передбачених законом**, бути знову представленими до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Такі категорії засуджених згідно з положеннями ч. 8 ст. 154 КВК України, можуть бути представлені до умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким не раніше як через один рік з дня винесення ухвали про направлення у місця обмеження волі або позбавлення волі. Тобто описані випадки відрізняються від тих, про які йде мова в ч. 5 ст. 82 КК України.

Частина 5 ст. 82 КК України передбачає можливість умовно-достроково звільнитися тим засудженим, які під час відбування більш м'якого покарання довели своє виправлення і відбули відповідну частину строку покарання.

Розглядувана ситуація має відношення до тих засуджених, які знаходячись на іспитовому строку або відбуваючи більш м'яке покарання **не лише не доводять свого виправлення, а ще й вчиняють певні дії, які стають підставою для їх направлення в місця обмеження або позбавлення волі** (невиконання обов'язків під час іспитового строку, вчинення нового злочину). На такі випадки закон реагує шляхом встановлення додаткових вимог для доступу до дострокових підстав звільнення і встановлює правило, згідно з яким засуджений, який після вчинення відповідних діянь був направлений до установ відкритого або закритого типу для відбування покарання, може отримати право на умовно-дострокове звільнення або заміну покарання більш м'яким не раніше ніж зі спливом одного року з дня винесення ухвали про направлення у місця обмеження або позбавлення волі. У такому разі строки покарання, які необхідно відбути для того, щоб отримати право на заміну покарання більш м'яким або на умовно-дострокове звільнення повинні обчислюватися з моменту виникнення відповідного юридичного факту (ухвали (при направленні до установи для відбування

покарання, щодо порушника іспитового строку), рішення (вироку суду) щодо засудженого, який вчинив новий злочин під час іспитового строку або відбування більш м'якого покарання).

Виходячи з системного аналізу змісту ч. 8 ст. 154 КВК України можна стверджувати, що ця стаття розрахована, перш за все, саме на такі випадки, оскільки засуджений, що знаходиться на іспитовому строку може опинитися у місцях обмеження або позбавлення волі **лише у зв'язку з порушенням обов'язків, які на нього покладаються під час іспитового строку або вчинення нового кримінального правопорушення.**

Фактично, мовна конструкція ч. 8 ст. 154 КВК України передбачає наявність двох юридичних фактів, - перший, це перебування засудженого на іспитовому строку або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, другий – це направлення у місця обмеження або позбавлення волі у випадках, передбачених законом.

Стосовно осіб, яким невідбута частина покарання замінена більш м'яким, і які, наприклад, у зв'язку з такою заміною направлені до місць обмеження волі (оскільки до місць позбавлення волі вони не можуть бути направлені), для них (виходячи з логіки побудови ч. 8 ст. 154 КВК) мовна конструкція «якщо вони були направлені у місця обмеження волі або позбавлення волі **у випадках, передбачених законом**» є зайвою. Тому що ці особи, у разі заміни невідбутої частини покарання більш м'яким саме на підставі цієї замін й будуть направлені в місця обмеження волі. Крім того, досліджувана норма, безумовно, розрахована на випадки, коли в результаті заміни покарання більш м'яким, засудженому призначено покарання, які не пов'язані з фізичною ізоляцією від суспільства (виправні, громадські роботи тощо).

Але незважаючи на вказане вище, можна припустити, що положення ч. 8 ст. 154 КВК України можуть бути помилково розповсюджені на ті випадки, коли засуджений у зв'язку з заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, зокрема, обмеженням волі, був направлений до виправного центру і його посадові особи в подальшому відомвлятимуть

засудженому в представлені до умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким на підставі ч. 8 ст. 154 КВК України. Це і є «другою» правовою ситуацією, яка може виникнути і до якої теоретично можна застосувати положення вказаної статті КВК України.

Вважаємо, що такі ситуації суперечать задуму законодавця, обмежують права засудженого на дострокове звільнення від відбування покарання та порушують вимоги ч. 5 ст. 82 КК України. У наведеному випадку, засуджений, який у зв'язку з заміною покарання більш м'яким був направлений до місць обмеження волі і за умови, що він відповідає критеріям, встановленим ч. 3 ст. 81 КК України, може бути представлений до умовно-дostroкового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким без будь-яких додаткових вимог.

Тому, на нашу думку, колізія між ч. 5 ст. 82 КК та ч. 8 ст. 154 КВК є штучною. Скоріше можна вести мову про певну конкуренцію норм, але й вона, якщо уважно роздивитися відповідні нормативні положення є вигаданою.

Висновок. Розгляд вказаних норм, зважаючи на їх мовну побудову, предмет правового регулювання та системний аналіз змісту, дозволяє дійти висновку, що до осіб, які під час знаходження на іспитовому строку або під час відбування більш м'якого покарання вчинили порушення вимог іспитового строку або інше кримінальне правопорушення, можуть бути застосовані обмеження, визначені ч. 8 ст. 154 КВК України. Стосовно осіб, які направлені до місць обмеження волі у зв'язку з заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, ч. 8 ст. 154 КВК України застосована бути не може. Відносно них діє правило, визначене ч. 5 ст. 82 КК України.

Отже, на нашу думку, між положеннями, які врегульовані ч. 8 ст. 154 КВК України і ч. 5 ст. 82 КК України немає колізії, не знаходяться вказані норми й у стані конкуренції. Вважаємо, що розглядувані норми розраховані на різні правові ситуації та передбачають відповідні юридичні механізми реагування на такі ситуації.

Список використаних джерел:

1. Семаков Г. С. Кримінально-виконавче право України : курс лекцій / Г. С. Семаков, А. П. Гель. – К. : МАУП, 2000. – 196 с.
2. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / І. С. Яковець. – М. : PRI, 2012. – 212 с.
3. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. — 584 с.
4. Щодо практики застосування норм права у випадку колізії : лист Міністерства юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 // Все про бухгалтерський облік від 11.03.2009. – 2009. – № 23. – С. 41.
5. Михайленко О. Р. Конкуренція або колізії правових норм та верховенство закону щодо кримінального процесу / О. Р. Михайленко // Вісник Академії адвокатури. – 2005. – Вип. 4. – С. 83-86.

References

1. H. S. Semakov, Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy : kurs lektsii / H. S. Semakov, A. P. Hel. – K. : MAUP, 2000. – 196 p.
2. I. S. Yakovets, Umovno-dostrokovye zvilnennia ta zamina nevidbutoi chastyny pokarannia bilsh miakym / I. S. Yakovets. – M. : PRI, 2012.
3. Zahalna teoriia derzhavi i prava : pidruchnyk / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APrN Ukrainy O. V. Petryshyna. – Kharkiv : Pravo, 2009. – 584 p.
4. Shchodo praktyky zastosuvannia norm prava u vypadku kolizii : lyst Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 26.12.2008 No. 758-0-2-08-19 // Vse pro bukhghalterskyi oblik vid 11.03.2009. – 2009. – No. 23. – P. 41.
5. O. R. Mykhailenko, Konkurentsiiia abo kolizii pravovykh norm ta verkhovenstvo zakonu shchodo kryminalnoho protsesu / O. R. Mykhailenko // Visnyk Akademii advokatury. – 2005. – Vyp. 4. – Pp. 83-86.